

A héber emléksorokat Umberto Cassuto, a római állami egyetem semita filológusa fordította le Florio Bánfi részére és megjegyezte, hogy Ceglédi János még nem ismerte teljesen a héber nyelvtani sajtóságokat. Ugyanez a véleménye Szentiványi Róbert professzornak is. Az 1946. évben Rómában tartózkodó Apisdorf bécsi egyetemi tanár Ceglédi soraiban a középkori héber beszéd és írásmód hatását vélte felfedezni.

Thököly és Ceglédi emléksorai önmagukban véve nem sokat mondanak. Jelentőségük azonban egyre szembetűnőbb lesz, ha közelebbről vizsgáljuk Segeth Tamás páduai tartózkodását és humanista szerepét. A skót Segeth ugyanis Vincenzo Pinelli páduai humanistának volt titkára és mint ilyen szoros barátságot tartott fenn a Pinelli-akadémia nevezetes férfiával.¹ Ezek közül megemlítem Sarti, Lorenzo Pignoria, Scaligero, Francesco Mussato, Sperone Speroni, Torquato Tasso, Giuliano De Medici, Carlo Borromeo, Sigonio és Paolo Manuzio humanisták nevét. Ezzel a tudományos körrel jutott kapcsolatba Thököly István és Ceglédi János. Ha szem előtt tartjuk ezt a művelődéstörténeti hátteret, akkor a különben érdektelennek tetsző emlékkönyvi bejegyzések új megvilágításba kerülnek. A kérdés gyökeréről, a páduai akadémiák Magyarorszáig terjedő befolyásáról később tárgyalok. Céлом most mindössze az volt, hogy az eddig megfejtés nélkül hagyott héber emléksorokat magyar fordításban közöljem, másrészt rámutassak a magyar humanizmusnak eddig még fel nem kutatott forrásaira, melyek közül most csak a Pinelli-akadémiát érintettem.

BARLAY Ö. SZABOLCS

Recenziók magyar szerzőkről az *Acta Eruditorum* korai évfolyamaiban. Arra a kérdésre, mikor jelent meg első ízben nyomtatott könyvismertetés vagy recenzió magyar szerző művéről, még a témában járatos irodalomtörténészek sem tudnak mindig felelni. Míg az első magyar nyelvű folyóiratra várnunk kell a 18. század utolsó negyedéig, külföldön már száz évvel korábban felfigyeltek, ha nem is a magyar szépirodalomra, de magyar szerzők tudományos igényű kiadványaira. A lipcei *Acta Eruditorum* volt az a folyóirat, ahol 1682 és 1700 között három magyar szerző mintegy kilenc kiadványáról jelent meg hosszabb-rövidebb ismertetés, illetve bírálólat.

Ezt a folyóiratot a szászországi tudósoknak az az igénye hozta létre, hogy ne maradjanak le olasz, francia és angol kollegáik mögött, ugyanis ezekben az országokban már a 17. század hatvanas éveiben kiadnak olyan tudományos folyóiratokat, amelyek nem csupán a Párizsban, vagy Londonban megjelent műveket kísérik figyelemmel. Otto Menckének, aki 1669-ben lesz a lipcei egyetem professzora, támad az az ötlete, hogy egy ilyen folyóiratot a kor tudományos nyelvén, latinul is ki lehetne adni, ehhez megszerzi részben a szász királyi udvar, részben más angol és német tudósok (Robert Boyle, Thomas Gale, John Wallis, Leibnitz) támogatását. Ezek után 1682-ben bocsájta ki negyedréti alakban az *Acta Eruditorum*-ot, amit eleinte főleg maga ír és 1707-ben bekövetkezett haláláig szerkeszt. A folyóirat példányszáma 800–1000 között mozgott,¹ s azt a legtöbb európai országban járatták; így például úgy tűnik, indulásától fogva eljutott a marosvásárhelyi Teleki-gyűjteménybe is.²

Az első magyar szerzőről szóló könyvismertetést is, úgy tetszik, Mencke kiváló angliai kapcsolatainak köszönhetjük. A lipcei tanár még 1680-ban járt Londonban és Oxfordban, ahol a többi

¹ Pinelli magyar kapcsolatait érintettem: *A Clusiusnál található magyar növénynevek kérdése* c. cikkemben. = *Magyar Nyelv* (44.) 1948. 69.

¹ LAEVEN, A. H.: *De 'Acta Eruditorum' Onder Redactie Van Otto Mencke*. Amsterdam-Maarsen, 1986. 245.

² SZAUDER József–TARNAI Andor (szerk.): *Irodalom és felvilágosodás*. Bp. 1974. 424.

közt megismerkedett olyan tudósokkal is, akik általában támogatták az Angliát látogató külföldi diákokat (így a magyarokat is): Edward Bernarddal és Arthur Charlett-tel.³ S bár az *Acta* 1682-től folyamatosan megjelenik, négy évet kell várnunk az első magyar szerzőre, aki nem más, mint a Londonban élő klasszika-filológus és alkalmi könyvkiadó Szilágyi-Sylvanus György. A lipcsei folyóirat 1686-os folyamának 258–269-es oldalain, aláírás nélkül (a lapban megjelenő írásokat nem szignálták), de Otto Mencke tollából egy rövid, 16 soros ismertetés Sylvanus („Pannonius Medicus”) hat, 1684-85-ben megjelent művéről. Csupán a címek felsorolása újabb hat sort vesz igénybe, kezdődik a nagybetűkkel írt „ISOCRATIS ORATIONES AD DEMONICUM & Nicoclem”-mel (az utolsó szó már a második sorba került), után kisebb kurzívval vannak felsorolva a többi címek, úgy mint „*Plutarchi liber de Liberatorum Educatione; Aesopi Fabula sexaginta; Luciani Dialogi selecti; Isocratis Epistolae quae extant*, (és) *Theocritici Idyllia selecta*”, s ezt követi a „*Londini apud Athorem, 1684, 1685, in 12*” hely-, idő- és formátum-adat. Itt már adódnak bizonyos bibliográfiai problémák, pl. ez a cím nem jelzi, hogy itt az Isocrates-beszédeknek már negyedik és ötödik kiadásáról, s a Theocritus-idilleknek hányadik (második, vagy netán harmadik?) kiadásáról van szó, hiszen az első kiadás még 1678-ban, a második (ugyancsak tizenkettedrét méretű) pedig 1683-ban látott napvilágot, míg a harmadik, állítólagos 1684-es kiadásból eddig fennmaradt példányt nem ismertünk. Pontosabban a második kiadásnak volt egy ugyancsak 1683-as utányomása, amelyből több példány maradt fenn, mint az eredeti második kiadásból: két példány Oxfordban és egy Londonban.⁴

A következő, másfél lapos recenzió az *Acta Eruditorum*ban a volt gályarab, majd később katolikus konvertita református lelkész Otrokocsi Foris Ferenc *EIPHNIKON, seu Pacis Consilium pro unione et concordia ad Fratres Protestantes* c. irénikus szellemű könyvéről szól, 1693-ban. A könyvet Gyzelaar nyomtatta ki Franekerben, tehát még Foris áttérése előtt, s az lényegében megpróbálja összeegyeztetni az evangélikus hittételeket a helvét irányzat (a kálvinizmus) tanításaival. Bár a Zóványi-féle *Egyháztörténeti Lexikon* szerint Otrokocsi Foris már ekkor „a katolicizmus és a protestantizmus egyesítését tűzte ki ... célpontjával”⁵, ez az *Eirénikon*ból még nem látszik. Valószínűbbnek tartom, hogy Otrokocsi Foris már ekkor arminianus nézeteket vallott, tehát eltért a predestináció kérdésében kialakult református dogmától, amit az anglikán egyházszervezéssel kapcsolatos tanulmányai csak elmélyítettek. Franeker előtt Otrokocsi ugyanis hosszabb időt töltött Oxfordban, ahol anyagi támogatást kapott az ottani tudósoktól, akiket valószínűleg jobban érdekelt az egzotikusnak tartott magyar nyelv eredete, mint a politikai szempontoktól erősen függő, s emiatt megvalósulásra képtelen protestáns egység.

Ezért aztán, főleg John Mill oxfordi tudós tanácsára Franekerben a magyar szerző (az *Acta* szerint is „*nunc exul versatur in Belgio*”⁶) nemcsak teológiával – nyelvészettel is foglalkozott. Ennek eredményeként született egy évvel az *Eirénikon* után a két kötetes *Origines Hungariae*, ugyancsak Franekerben.

Ennek a könyvnek, amely a magyarság őstörténetével és nyelvének eredetével foglalkozik, viszonylag kevés figyelmet szentelt a magyar szakirodalom, annak ellenére, hogy már 1694 januárjában terjedelmes ismertetés jelent meg róla a lipcsei *Actá*ban. Mindjárt az első mondat a szerzőt „eruditissimus”-nak tiszteli, majd közli, hogy mindeddig a magyarnak a keleti nyelvekkel való rokonságára még egyetlen történetíró (Ranzanustól Istvánffyig) sem adott választ. Otrokocsi a honfoglalást, mint a hunok harmadik Pannóniába való bejöveteletét írja le és ezt A.D. 888 tájára teszi, ami pedig a magyar nyelvet illeti, azt bizonyos hasonlóságok alapján a héberrel (!) és a káldeussal rokonítja.

³ LAEVEN: *i. m. uo.*

⁴ *Short-Title Catalogue 1641–1700. Vol. III., P1–Z 28.* New York, 1988. Entry 857.

⁵ ZOVÁNYI Jenő: *Egyháztörténeti Lexikon.* 3. javított kiadás. Bp. 1977. 147. Foris 1694 tavaszán tért át.

⁶ *Acta Eruditorum, Mensis Octobris A.M.DC.XCIII, 457.*

508

ACTA ERUDITORUM

hominibus inhabitato, cuius (ob Zonam torridam frigidamque, utramque *Barnesio* tunc inhabitabilem) spatium non suffecerit ingenti hominum antediluvianorum multitudini; *eadem perpetuo temperatura Telluris antediluviana*, hominibus, animalibus & vegetabilibus noxia & vix tolerabili; *fluxu fluviorum Paradisiacorum*, orbis Paradisiaci partibus nullis declivibus, impossibili, nec figura Telluris ovali explicabili; *calore immodico & nimio Solis astu in recto Telluris postu* continuis ventorum orientalium flabris, profundiorique partium Telluris in umbram nocturnam immersione, non satis commode temperato; vindicato dextreque exposito *loco Geneseos IIX, 22*, quippe qui non nova tempora inducta, sed usum tantum veterum reductum innuat; *sacra chronologia*, per Telluris orthothesiam fluxa atque incerta reddita: quorum singulorum explicatiorem cognitionem *Glarissimus Auctor* Lectori præbebit.

EPISTOLA S. PAULI AD HEBRÆOS EXPLICATA A SAMUELE Szattmar NEMETHI, antea Ling. SS. & Philos. mox Theol. in Coll. Reform. Claudiopolitano Professore, h. t. electi Transsylvanie Celsissimi Principis Ephoro.

Franequeræ, typis & impensis Joh. Gyzelaar, A. 1695. in 4.

Constat Alphab. 4.

Utilem novo hoc in Epistolam D. Pauli ad Hebræos Commentario navavit clarissimus Auctor operam, iis potissimum, qui pro conicione populum informant, profuturam; quandoquidem vocabulorum ac phrasum significatus atque usus solicite eruit, & in supermatetiam theologicam amplificationi verborum inservientem larga subinde manu suppeditavit. Præmisit totius Epistolæ textum Græcum unam cum Latina versione, lemmata item capitum pro suo iudicio disposita; sicuti & copiosum non locorum modo Scripturæ, quæ in hoc opere vel fusus explicata, vel per institutam collationem aliasve illustrata fuerunt, sed & rerum præcipuarum, vocumque Hebraicarum pariter ac Græcarum isthoc in tractatu expositarum, Indicem subjunxit.

Posteaquam Paulo scriptum hoc asseruit & vindicavit, scopum atque argumentum ejus facit institutionem & adhortationem directam ad Hebræos jam conversos & in Christum credentes, sed legi
Mosis

MENSIS NOVEMBRIS A. MDC XCV. 509

Mosis adhuc addictos, eam cum Evangelio miscentes, & a Judæis infidelibus multis modis sollicitatos ac vexatos, qua illi, proposita Christi persona, officio, & eminentia, collata etiam legis & evangelii doctrina, ac rituum Mosis antiquatione per Christum demonstrata, excitentur ad fidem firmam & sinceram in Christum, confirmentur multis modis adversus cruces ferendas, & ad exercitium fidei, spei, charitatis stimulentur, ut effugere possint iudicium Dei imminens praesertim iis, qui ab agnita semel veritate deficiunt. Quamobrem potissimum ejus rationem in *διδάξει* atque *παρακλήσει* versari monet, atque ad hunc scopum expositionem suam perpetuo discursu constantem per omnia informat, quomodo partes & inter se cohaereant, & cum primario instituto combinentur, justo ubivis loco indigitans.

ELEMENS DE BOTANIQUE &c.

id est:

Elementa Botanicæ, seu Methodus cognoscendi Plantas, auctore
Pittone Turnefortio, Academiae Regiae Socio & Professore
Botanicæ in Horto Regio.

Parisis ex typographia Regia, MDCXCIV. in 8.

Alphabet. i. plag. 16. & fig. æn. 45l.

TRes sunt Tomi totius hujus operis, quorum primus textum, reliqui duo icones nitidissimas huic accommodatas exhibent. Quod ad primum, praefatur nobilissimus Auctor de facilitando Botanica studio, eamque in gratiam prolixè docet, veteres quondam fuisse paucis contentos, magisque sollicitos de viribus, quam ordine vel nominibus plantarum: crescente autem harum numero, a celeberrimis hinc inde Botanicis successu temporis insigniter aucto, tandem coepisse quosdam meditari certam methodum, ad quam reducerentur omnes, ope characteris cujusdam essentialis, seu similitudinis manifesta, qua stirpes inter se convenirent. His praemissis, dispescit opus suum in tres partes. *Prima* ostendit, quomodo vegetabilia commode ad certa quaedam genera reduci possint, & quidem considerando fructus, semina floresque; prout id inter omnes alios primus tentavit superiori seculo Gesnerus, & post eum Camerarius in Epitome Mattholi atque Horto Medico & Philosophico (sed adjutus scriptis figurisque Gesneri) quem secuti sunt Casalpini, Fabius Columna, Morison atque

Bár a lipcsei recenziens (aki egy H. Pipping nevű teológus lehetett)⁷ elismeri, hogy az *Origines* szerzője valóban fel tud mutatni bizonyos hasonlóságokat a magyar és a keleti nyelvek között, ugyanakkor nem látja bizonyítotttnak azt, hogy a magyarnak bármilyen köze lenne az amazonok állítólagos nyelvéhez (Otrokocsi Foris szerint pl. az „amazon” szó rokon a magyar „amaz aszszonnal”) és úgy véli, bármilyen tudós és jártas legyen szerző más-más nyelvekben, mégsem tudja megoldani a magyar nyelv eredetének rejtélyét. (Ez nem meglepő, hiszen a finn–ugor rokonságot felderítő Sajnovicstól még több, mint hetven év választja el az *Origines Hungariae*-t.)

Szilágyi-Sylvanus és Otrokocsi Foris után a harmadik magyar szerző, akiről az *Acta Eruditorum* ír, még hozzá 1695-es folyamában, Szathmárnémethi Sámuel kolozsvári filológus és teológiai-tanár. Szathmárnémethi 1680 és 83 között tanult Hollandiában, ahol Groningen kivételével bejárta az összes egyetemet és számos művet adott ki, a többi közt egy *Regnum Dei* c. értekezést Franekerben, 1683-ban.⁸ Igen jó kapcsolatokat épített ki a fontosabb németalföldi teológusokkal, s ennek és széleskörű teológiai tájékozottságának köszönhető, hogy még évekkel hazatérése után is újabb latin nyelvű kiadványai jelentek meg Franekerben és Utrechtben. Ezek közé tartozott Szent Pálnak a Zsidókhöz írt leveleinek a magyarázata, amely 1695-ben jelent meg Franekerben, Gyzelaarnál, kvart formátumban *Epistola S. Pauli ad Hebraeos Explicata* címmel – erről a számos könyvtárban ma is fellelhető műről számolt be, rendkívül gyorsan, (mert még a kiadás évében) Mencke folyóirata. A 26 soros ismertetés rávilágít Szathmárnémethi Sámuel kivételes filológiai képességeire, amennyiben nem csak a Szent Pál-levél teljes görög és latin szövegét közli, hanem még egyes kifejezések héber megfelelőjét is megadja, illetve megmagyarázza. Jóllehet Szathmárnémethi, akit kortársai kiváló pedagógusnak tartottak, ekkor már leköszönt II. Apaffi Mihály mellett betöltött nevelői állásáról (ezt 1693-tól 1695-ig gyakorolta)⁹, az *Acta* még úgy mutatja be, mintha jelenleg is a kiskorú erdélyi fejedelem eforusa lenne: „antea Ling. SS. & Phil. mox Theol. In Coll.Reform. Claudiopolitano Professore, h(oc) t(empore) electi Transylvaniae Celsissimi Principis Ephoro”¹⁰ Ez az információ még a kézirat lezárásának idejéből származik, azt ugyanis szerzője az új naptár szerint 1694. augusztus 24-én Radnóton fejezte be és juttatta el még abban az évben, vagy a következő év elején, alighanem egy Hollandiába utazó erdélyi diákkal, a franekeri Gyzelaarhoz.¹¹ Ami magát Szathmárnémethi könyvét illeti, Tótfalusi Kis Miklóstól tudjuk, hogy a szerző hollandiai tanára, Johann Van der Wayen a kötet előszavában azt állította, ezek lényegében az ő korábbi előadásainak a kivonatai; erre a vádra a kolozsvári tanár egy évvel később, *Moses explicatus* c. munkájában a vádat visszautasítva, jogos méltatlankodással reagált.¹² (Az *Acta* recenziense egyébként Van der Wayen nevét nem is említi).

Mint már utaltunk rá, Szathmárnémethi Sámuel igen nagy becsületnek örvendett nem csak szűkebb hazájában, ahol mint kora legkiválóbb „cartesianus-coccejánus” református teológusát tartották számon, hanem külföldön is. Még 1717-ben bekövetkezett halála előtt három évvel is jelent meg teológiai értekezése Utrechtben Alexander Roëll ottani professzor előszavával.¹³ De az a tény, hogy egy külföldi folyóirat már 1695-ben foglalkozott egy művével azt bizonyítja, hogy az erdélyi református bibliakritikára már a 17. század végén felfigyeltek a kor tájékozottabb protestáns teológusai és filológusai.

GÖMÖRI GYÖRGY

⁷ LAEVEN, A. H.: i. m. 296.

⁸ *RMK III*: 3242. Említi ZOVÁNYI: i. m. 578.

⁹ Uo.

¹⁰ *Acta Eruditorum*, Mensis Novembris A. MDC XCV, 509.

¹¹ Vö. *RMK III*: 3933.

¹² *Erdélyi fények*. (Szerk. JAKÓ Zsigmond). Bukarest, 1974. 182; 454.

¹³ ZOVÁNYI: i. m. 579.